

El multilingüisme inevitable

Josep M. Nadal
Universitat de Girona / ILCC

Francesc Feliu
Universitat de Girona / ILCC

1. On s'amaga la llengua?

El concepte de multilingüisme implica que hi ha llengües —i més d'una. Però cal entendre que, d'entrada, no és tan clar què és una llengua, ni on s'ha de trobar. Dante, a l'inici del capítol XVI del *De vulgari eloquentia*, comparava la llengua amb una pantera i explicava que

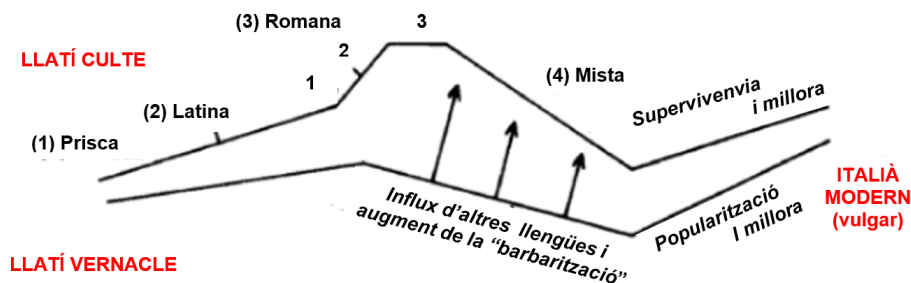
després d'haver batut els boscos i els prats d'Itàlia sense haver trobat la pantera que empaitem, haurem de seguir-li el rastre amb mètodes més racionals si volem encaçar-la i ser prou hàbils per fer caure a les xarxes ben nuades del nostre enginy aquesta fera que flairem per tot arreu però que no veiem enlloc (Alighieri, 105).

Molts anys més tard, el 1916, Ferdinand de Saussure (265) destacava aquesta mateixa dificultat a la quarta part del *Curs de Lingüística General*:

En les condicions ideals que havíem suposat, és tan impossible establir fronteres entre llengües emparentades com entre dialectes; l'extensió del territori és diferent. Així com no podríem dir on s'acaba l'alt alemany, on comença el plattdeutsch, és igualment impossible traçar una ratlla de demarcació entre l'alemany i l'holandès, entre el francès i l'italià.

Entremig, un altre autor interessant, Celso Cittadini, en mirar la seva llengua amb perspectiva històrica havia marcat una diferència fonamental:

Dans cette ligne, je ne peux manquer de signaler qu'en Italie en 1601, Celso Cittadini, auteur du *Trattato della vera origine, e del processo e nome della nostra lingua*, postulait déjà un double niveau — la langue latine cultivée et la langue vernaculaire — et n'a pu introduire que des périodisations, c'est-à-dire des discriminations, au niveau du latin cultivé (Ward, 98).

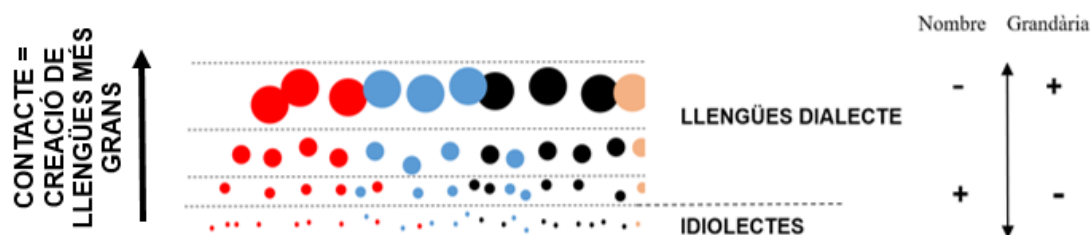
Es vegin o no, es puguin o no delimitar i perioditzar, és evident que de llengües —i de llengües vernacles— n’hi ha. Les llengües formen part del nostre sistema cognitiu i condicionen constantment el nostre comportament. Per a la gent del carrer són una realitat tan potent que si algú en qüestionés l’existència seria vist com una persona poc enraonada. Però, en canvi, si limitem la nostra anàlisi al material lingüístic que ens aporten les dades observables en la comunicació oral espontània, ens serà molt difícil establir una classificació en llengües.

Des d’un punt de vista sincrònic i geogràfic no és fàcil dibuixar fronteres que separin territoris veïns utilitzant allò que parlen habitualment els seus habitants.

I és que si mirem la realitat lingüística amb un gran zoom per fixar-nos en els detalls, allò que cadascú fa servir per parlar se’ns presenta com un objecte singular. Però cadascú de nosaltres relaciona a la seva manera aquests seus materials lingüístics orals amb una estructura cognitiva, que també és real, i que es contraposa amb altres estructures alternatives definint “un mapa de llengües”, generalment amb un correlat territorial. La paraula “llengua” té doncs, com a mínim, dos sentits diferents.

2. Què és una llengua? Un conjunt multiescalar de llengües-dialecte

a) Els homes no vivim sols, i, per tant, la llengua de cadascú entra en contacte amb la llengua de cadascun dels individus amb els quals es relaciona; fent-ho, aquestes llengües s’integren en conjunts d’entitat més gran. La repetició d’aquestes interaccions duu a un acostament amb el qual les llengües individuals van agafant un mateix aire de família. Es així com els dialectes entren en un joc d’escala on el nombre i la grandària són importants.

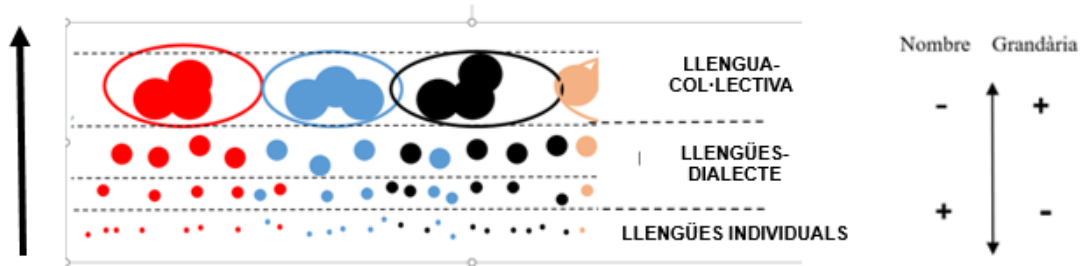

b) Aquestes llengües-dialecte es correlacionen amb els espais de relació. Són espais reals, que canvien constantment, com la família, els amics del carrer, els amics del bar, els amics de l’escola, els del mercat, del poble o, fins i tot, de persones que no es coneixen com els de la nació, etc. Es tracta d’espais físics en els quals estan situats els parlants i en els quals es produeix el contacte que origina una entitat lingüística més gran

c) Cada parlant viu en diversos espais i té diverses llengües-dialecte a la seva disposició per fer-ne un ús adequat. Per això els parlants sempre es veuen obligats a seguir alguna normativa que adequi espai de relació i entitat lingüística triada. Saber una llengua vol dir, precisament, saber triar la llengua adequada a cada situació.

d) L’últim esglaió d’aquest sistema escalar seria els que en podríem dir una “llengua col·lectiva”, que no seria ben bé homogènia, perquè encara arrossegaria una part important de la història anterior, però sí que inclouria unes poques llengües-dialecte molt grans i molt semblants.

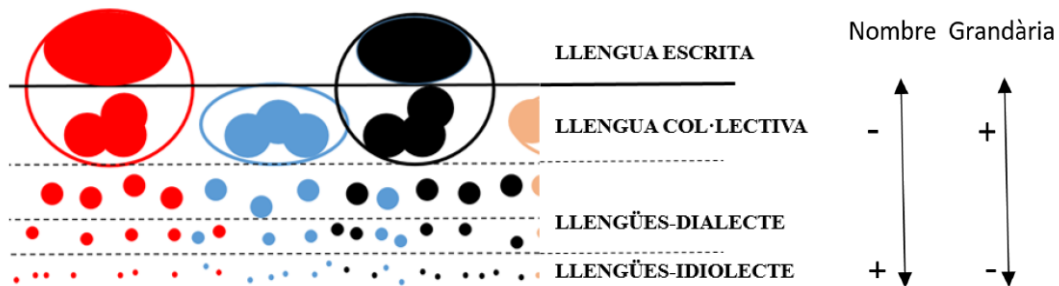
e) El tret més característic de les llengües, enteses d’aquesta manera, és l’*adaptabilitat*. Com acabem de dir, els homes, des dels seus inicis evolutius, s’han organitzat en grups de mides i de composició diferents que permeten l’adaptació a situacions diverses.

Aquesta capacitat adaptativa és una conseqüència d’una ment recursiva que permet que els homes es moguin simultàniament en diversos grups i utilitzin en cada cas la llengua-dialecte més adequada (Corballis).

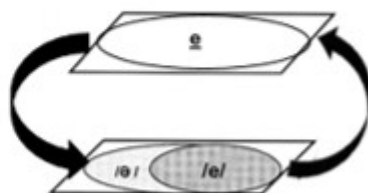
3. Llengua col·lectiva, llengua escrita i estàndard

En algunes ocasions la *llengua-dialecte col·lectiva* —o una d’elles— és la base a partir de la qual es construeix una *llengua escrita*. Aquesta no és el producte d’una emergència espontània produïda per la interacció entre dos o més *llengües-dialecte*, sinó que és el producte d’una operació conscient que busca, precisament, que les poques diferències que hi ha entre les varietats de la *llengua-dialecte col·lectiva* puguin representar-se d’una mateixa manera. Per aconseguir-ho, es necessita una normativa que “permeti [...] reflectir el diasistema dels dialectes [...] i integrar el que tenen en comú i prendre en consideració el caràcter equivalent de les divergències. L’ortografia representa un nivell d’abstracció que permet diverses lectures segons les diverses pronunciacions” (Lamuela & Murgades, 19).¹

Per escriure, doncs, cal trobar les grafies que convenen a cada so. L’operació implica l’oïda: s’escriu escoltant parlar qui dicta o escoltant-se un mateix —fins i tot la feina dels copistes medievals es basava en això. Llegir, en canvi, implica reconvertir a la llengua parlada els signes escrits —sigui llegint en veu alta o silenciosament. En aquest cas, cal trobar quin és el so que convé a cada grafia.

ESCRITURA
ORALITAT

La lletra *e* escrita és l’únic element compartit i, doncs, l’únic en què es pot fonamentar la percepció de la llengua: per això s’origina la idea que només hi ha una llengua i, en conseqüència, la llengua escrita tendeix a imposar-se sobre la llengua oral

¹ En la reproducció del text hem eliminat totes les referències al català perquè interessava destacar el caràcter general de l’afirmació.

La relació entre la llengua oral i la llengua escrita es molt curiosa. La gent parla i la gent escriu el que parla. Què defineix la llengua? L'escrit o el parlat? En el món actual, d'acord amb les idees que hem anat exposant, és la llengua escrita —allò que es mira— el que determina la llengua. Us en donem un exemple: l'estrofa inicial d'una faula francesa, que s'escriu en kreyol haitià (oficialitzat el 1979) d'aquesta manera:

<i>Arrivé (au) bord (de) la rivière</i>	Rive bò lariviè,
<i>Il a vu dans l'eau là, qui était claire.</i>	Li wè nan dlo-la, ki te klè,
<i>Un autre chien, laid, voleur, (avec des) gros yeux,</i>	Youn lòt chen, lèd, vòlè, gro je,
<i>Avec (un) morceau (de) manger</i>	Avèk mòso manje
<i>Plus gros, plus gout, passait pas lui</i>	Pi gro, pi gou, pasé pa-li.

Probablement qualsevol francès culte, seguint les normes del francès, pronunciarà el fragment remarcat de la frase “*Il a vu dans l'eau là, qui était claire*” d'aquesta manera: [dalólákitéklé]. Però un haitià, com pronunciarà aquest mateix fragment? Així: [nandlólákitéklé]. Qualsevol de nosaltres diria que parlen el mateix. Però els uns i els altres ho escriuen d'una manera radicalment diferent, i és l'escriptura, per tant, allò que fa que considerem que el francès i l'haitià són llengües diferents.

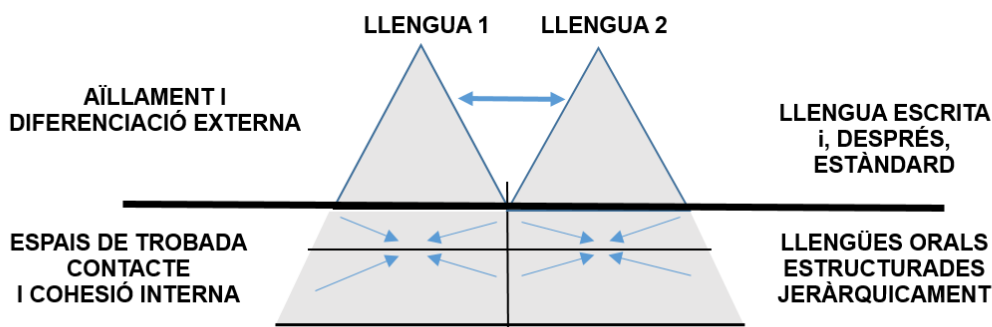
Quan s'ha formalitzat una escriptura les *llengües-dialecte col-lectives*, que han emergit pel contacte de *llengües-dialecte més petites*, i la *llengua escrita*, que és una *llengua-dialecte col-lectiva* única i construïda, van fusionant-se i separant-se de la resta de les *llengües-dialecte* que, no ho oblidem, és allò que parla normalment la gent. Aquest aparellament dona lloc al que anomenem *llengua estàndard*, que es pot usar també oralment. I en la mesura que és únic, que és representatiu, i que posseeix les dues dimensions escrita i parlada, l'estàndard esdevé ràpidament “la llengua” per antonomàsia, de manera que molts parlants acaben creient que la llengua és l'estàndard, i no pas allò que parlen, o en tot cas, que l'estàndard és la llengua “bona” i que ens parlen una derivació corrompuda, alterada i, doncs, secundària o posterior —quan era just al revés. Hi ajuda, en aquesta percepció, el fet que l'estàndard sigui molt més estable i que es mantingui sense alteració enfront de la variació constant que experimenten els dialectes petits.

4. Com canvien les llengües?

La integració successiva de llengües-dialectes diferents en entitats més grans sol produir-se d'una manera espontània. L'ús i el contacte desencadenen el procés, que és natural i no planificat, i que solem identificar amb el concepte d'*evolució*. El resultat final d'aquest procés, és a dir, la suma de tots els dialectes-llengua, només pot ser una abstracció. Per això, ni és utilitzable ni pot existir al marge de les parts a partir de les qual s'ha originat —és a dir, dels altres dialectes. De fet, cada vegada que parlem ens veiem obligats a usar una llengua-dialecte, sigui la que sigui, i no un conjunt abstracte de llengües-dialecte. El conjunt de totes les llengües-dialecte —que segons la grandària solem anomenar *idiolectes*, *dialectes* o *llengües*— seria la llengua, però l'hauríem d'entendre una mica com una nina russa, que no és cap de les nines que la integren: ni és la nina més petita —la de dins de tot—, ni la més gran —la nina de l'exterior que habitualment és l'única que es veu—, ni les del mig. Cap nina, tota sola, no és una *nina russa* perquè una *nina russa* no és, de fet, una nina, sinó que és, necessàriament, un conjunt de nines de mides diferents, de la més petita a la més gran, que s'inclouen l'una dins de l'altra. De la mateixa manera, cap llengua-dialecte no és una llengua, perquè una llengua és un conjunt de llengües-dialecte.

Però quan la integració no es produeix d'una manera natural, és a dir quan el dialecte més gran, el que és a sobre de tots els altres, és producte d'una acció planificada, a partir de la creació i de l'extensió d'una escriptura, aquest dialecte-llengua sí que pot ser utilitzat en la comunicació real; és un tot que manté una relació isomòrfica amb les parts perquè, ara, la llengua pública (el tot) és tan utilitzable com els altres dialectes (les parts). És així com es consolida un dialecte nou, homogeni, regular i estable —que no està subjecte a cap evolució, i que si de cas només canvia per *revolució*, és a dir, per una voluntat determinada de qui ostenta l'autoritat lingüística—, que acaba essent considerat “la llengua” de veritat.

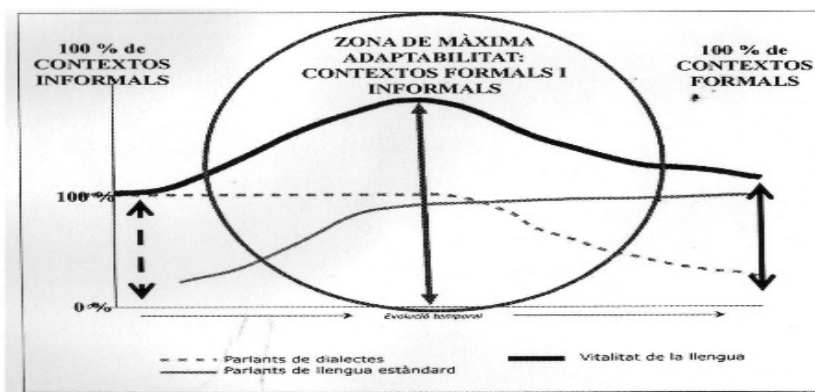
L'existència d'un estàndard té uns efectes importants. D'una banda, produeix cohesió interna i, de l'altra, produeix diferenciació externa. La cohesió interna s'aconsegueix perquè la llengua escrita és capaç d'ocultar la realitat lingüística oral, considerada com el regne de la variació, i la substitueix, en l'imaginari col·lectiu, per una representació plena d'homogeneïtat (= la llengua estàndard). Aquest procés origina molts materials de rebuig perquè no hi tenen cabuda —és el que coneixem com a “materials dialectals” i “materials històrics”—, i l'eliminació d'aquests materials, que eren allò que convertia la realitat oral en un continuïum on no es poden traçar fronteres, assegura la diferenciació externa.

Cal insistir-hi: la discriminació només és possible en el nivell de les “llengües” i no en el de la comunicació espontània de llengües-dialecte. Les llengües, al començament, només són una ordenació abstracta del continuïum de les llengües-dialecte, i la “història de les llengües” no és altra cosa que l'estudi de la projecció de les llengües-dialecte en “llengües” de referència. És per això que la mort, el naixement, la divisió, etc., de les llengües es produeix sempre en el nivell de les “llengües” però ha d'incloure la relació dinàmica que manté amb el nivell de les llengües-dialecte. Cal recordar, en aquest sentit, com Celso Cittadini ja advertia l'any 1601 l'existència d'aquest doble nivell —la llengua llatina culta i els llatins vernacles—, i com només era capaç d'introduir perioditzacions, és a dir, discriminacions, en el nivell del llatí culte (Ward).

5. La resiliència de les llengües

Ja hem vist que una llengua és un conjunt de sistemes lingüístics diferents, però pròxims els uns dels altres, que s'organitza amb tres components: 1) una estructura escalar en què cada escala representa un espai de trobada on es produeix la interacció; 2) un grup de parlants que interaccionen entre ells en aquests espais; i 3) un conjunt de llengües-dialecte adequades per a cada mena d'interacció. La complexitat de la llengua completa és el que fa possible aquesta adaptació a situacions i requeriments diferents. Per això la llengua només esdevé resilient quan té totes les escales i pot utilitzar-se en tots els espais d'interacció, tant els cultes com els altres.

L'escala més alta d'aquesta llengua és una llengua escrita a la qual correspon una llengua-dialecte col·lectiva cada vegada més homogènia. En el cas dels parlants cultes aquesta llengua estàndard, que només està a l'abast de la gent alfabetitzada, tendeix a ocupar les escales inferiors fins que la societat es divideix en dos grans blocs: la població culta, que adopta l'estàndard per a qualsevol situació i la població no culta que només és capaç d'utilitzar llengües-dialecte perquè és analfabeta.

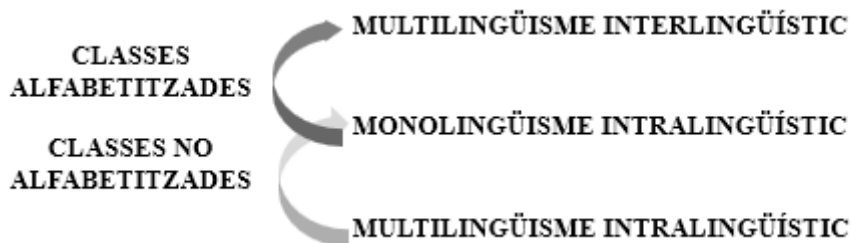
Vist amb perspectiva històrica, com a mínim fins al segle XIX, els parlants que no podien aprendre la llengua estàndard eren la majoria, i tots ells coneixien unes quantes llengües-dialecte d'escals diferents. La seva mobilitat i, doncs, els diferents espais de trobada en els quals havien d'interactuar, determinaven quantes escales coneixien. L'oralitat, de l'escala que sigui, marca la interacció. I, si alguna vegada es veien obligats a utilitzar textos escrits, usaven algun mediador perquè els posés en contacte amb la llengua estàndard escrita. Però aquests parlants no trencaven pas del tot la relació amb la llengua estàndard perquè, en principi, hi havia un cert consens col·lectiu que aquell estàndard que potser ells no eren capaços d'utilitzar era la seva "llengua" de referència.

6. Monolingüismes i multilingüismes

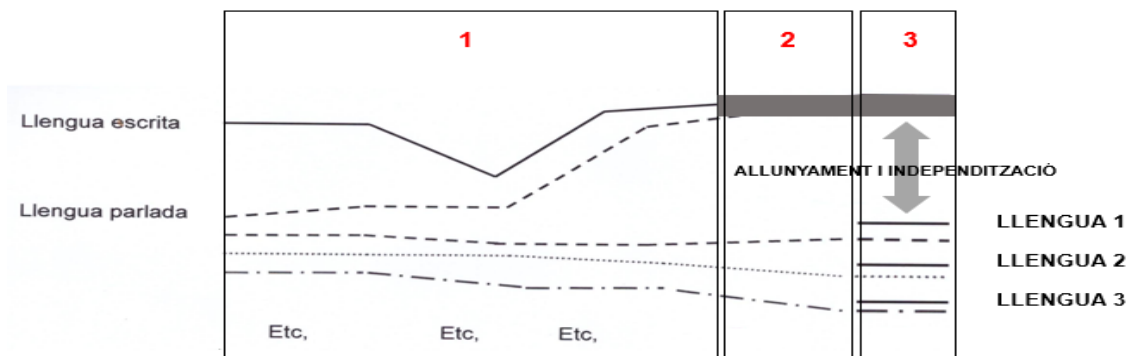
Una societat fracturada en els dos blocs lingüístics que acabem d'esmentar —els que dominen la llengua estàndard i els que no la dominen— sempre implica, però, la subordinació d'aquests. Saber escriure i saber parlar com s'escriu, és a dir, saber i utilitzar efectivament l'estàndard, tant en l'escriptura com en l'oralitat, marca una diferència visible amb la resta de la població no alfabetitzada. Una diferència que els grups hegemònics tendeixen a fer més grossa i estable per evidenciar en la pràctica lingüística l'estatus de cadascú. Si no utilitzes l'estàndard, pertany a les classes subalternes. Els dialectes-llengua i les classes que l'utilitzen irremeiablement, doncs, veuen reforçada la subordinació respecte a l'estàndard i a les classes hegemòniques que l'utilitzen. Per això l'allunyament de l'estàndard propiciat per les classes cultes ha d'afrontar l'interès de les classes analfabetes a aprendre l'estàndard com a mecanisme de promoció social.

Si la llengua estàndard és considerada l'única llengua de veritat i, per tant, les llengües-dialecte restants són considerades només una anomalia, ens trobem amb societats en què una part de la població té la llengua, l'estàndard, i una altra part no la té. Hem d'entendre bé què vol dir això: hi ha una població culta que és monolingüe, en el sentit que tendeix a utilitzar només l'estàndard tant per escriure com per parlar, i la resta de la població que, en canvi, és multilingüe o plurilingüe, en el sentit que ha d'utilitzar diferents llengües-dialecte segons amb qui, quan, on o de què parlen. Però si mirem més enllà del marc d'una llengua, els parlants cultes, intralingüísticament

monolingües, tendiran a aprendre alguna altra llengua estàndard i tendiran així a esdevenir multilingües, però d'un multilingüisme, diguem-ne, interlingüístic; en canvi, els parlants que no coneixen la llengua estàndard i es veuen obligats a practicar només el multilingüisme intralingüístic, se sentiran empesos a conèixer la llengua estàndard que s'ha construït sobre les seves llengües-dialecte i, per tant, intentaran aconseguir un cert monolingüisme. L'esquema següent intenta reflectir aquesta dinàmica:

En l'apartat anterior hem descrit la situació normal d'una llengua completa: comptar amb múltiples varietats lingüístiques que s'inclouen les unes dins les altres, i amb una llengua col·lectiva que tendeix a fusionar-se amb la llengua escrita i a formar la llengua estàndard. Aquesta és la situació en què la llengua és més adaptable a totes les situacions i, doncs, pot ser utilitzada en qualsevol ocasió. Per això hem dit que és quan la llengua és més resilient, en el sentit que la seva reproducció està assegurada. Però què passa quan la llengua estàndard se separa excessivament de les altres llengües-dialecte i, sobretot, quan hi ha una certa imposició de la idea que la llengua-dialecte col·lectiva, cada cop més homogènia i semblant a la llengua escrita, és l'única acceptable? Doncs que, després d'un període en què les llengües-dialecte són un conjunt d'entitats sense referència i, per tant, sense ser cognitivament llengües, és possible que elaborin una nova varietat escrita que, seguint el mateix procés, acabi convertint-se en una nova llengua. Així és com, de fet, solen néixer les llengües al llarg de la història:

7. La ideologia lingüística nacional

Des de l'entrada a l'Edat Moderna (segles XV-XVI) i, sobretot, des de la Revolució Francesa, la percepció occidental de les comunitats de parlants s'ha vist condicionada per la ideologia de la llengua nacional, sorgida de la creació dels estats moderns, segons la qual cada estat hauria de tenir una única llengua, homogènia, amb un territori fix i amb uns usuaris que comparteixen una mateixa realitat socio-cultural i un mateix *pòsit comú* (Bruner 1997, 31). Aquesta ideologia duu els parlants a prendre en consideració exclusivament la llengua compartida, aquella que els han ensenyat a l'escola i que utilitzen en les ocasions més formals, i a excloure les altres llengües-dialecte, en plural, que són les que utilitzen, triant la més adequada, en cada ocasió comunicativa. La llengua compartida seria la llengua nacional, estandarditzada, i sol ser considerada pels propis parlants com una cosa que han heretat, que és enormement valuosa i que tenen

l'obligació de preservar i de transmetre, un cop l'han posseïda. En conseqüència, la creença en la seva antiguitat és una condició que cal assegurar. Per aconseguir-ho, els estats-nació s'han dotat d'unes ciències socials, entre les quals la història de la llengua ha estat una de les més determinants (Feliu & Nadal), amb la missió de reificar les seves llengües nacionals i, així, convertir-les en una herència, molt homogènia i inexorablement separada de les altres llengües.

En referir-se exclusivament a la llengua estàndard, la ideologia de la llengua nacional ha anat eliminant les transicions dialectals que hi havia en la realitat i que són les que els parlants utilitzaven de forma espontània. D'aquesta manera, el domini de la llengua oficial ha pogut servir per definir la pertinença a l'estat i, també per poder situar cada parlant, en funció del seu grau de domini d'aquesta llengua nacional o estàndard, en un lloc o en un altre de l'estratificació social. Però la desvalorització i el desdibuixament de les llengües-dialecte, o varietats intralingüístiques, també ha debilitat les llengües, i molt especialment aquelles que no disposen d'uns mecanismes d'imposició que els assegurin la presència social i que permetin a una bona part dels seus parlants de mantenir-se, malgrat tot, "monolingües". L'esborrament de l'escalat intern de les llengües disminueix la capacitat d'adaptació de les llengües a les diferents circumstàncies, i afavoreix l'adopció de varietats "d'una altra llengua" per a segons quins contextos, abocant els parlants a una alternança lingüística que és també una mena de multilingüisme, però desestructurat, caòtic i limitador.

El multilingüisme és, en definitiva, inevitable per als parlants de la majoria de les llengües d'avui. De fet, com hem vist, ho ha estat sempre. El que ens convé és gestionar-lo adequadament perquè tingui sentit, i perquè permeti a les llengües que hem construït al llarg de tant de temps, al servei de la vertebració de les diferents comunitats humanes, perviure amb la complexitat intralingüística que les fa útils, amb la diversitat que les fa sentir pròpies, amb la riquesa que les fa valuoses.

Obres citades

- Alighieri, Dante. *De vulgari eloquentia*, versió bilingüe, amb traducció catalana de Josep Gómez Pallarès. Vic: Eumo Editorial, 1995.
- Bruner, Jerome S. “Els fonaments de les primeres atencions humanes: els inicis.” En *Doctor Honoris Causa Jerome S. Bruner. Parlaments de la cerimònia d’investidura llegits el dia 26 de juny de 1997 a l’Auditori del Centre Cultural la Mercè*. Girona: Universitat de Girona, 1997. 21-34.
- Corballis, Michael C. *The Recursive Mind. The Origins of Human Language, Thought, and Civilization*. Princeton/Oxford: Princeton University Press, 2011.
- Feliu, Francesc & Josep M. Nadal. “Des inventions nécessaires: Éloge de la linguistique.” En Josep M. Nadal, Anne-Marie Chabrolle-Cerretini & Olga Fullana eds. *L’espace des langues*. París: L’Harmattan, 2014. 11-26.
- Lamuela, Xavier & Josep Murgades. *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema, 1984.
- Saussure, Ferdinand de. *Curs de Lingüística General*. Barcelona: Edicions 62, 1990 [1917].
- Ward, Michael T. “Celso Cittadini and the origin of vernacular: the convergent of science and subjectivity.” En John E. Joseph & Talbot J. Taylor eds. *Ideologies of language*. London/New York: Routledge, 2014 [1990]. 97-111.